

УДК 37.017

Ольга Гончарук, кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ

У статті розглядаються питання формування моральних цінностей школярів у педагогічних працях В.О. Сухомлинського

Ключові слова: моральне виховання, моральні цінності, молодший школяр, слово, педагог, педагогічна система В.О. Сухомлинського.

Лит. 3.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні не тільки педагогічні, а й глобальні проблеми (демографічні, економічні кризи, урбанізація, екологічні катастрофи, загострення міжнаціональних суперечностей і конфліктів, криза культури та моралі тощо) зумовлюють відродження гуманістичних ідей у суспільстві. Теперішня епоха характеризується процесами становлення нової поради у філософії та теорії освіти. Нове світосприйняття та світовідчуття спричиняють зміну в освітніх поглядах на розвиток і формування особистості дитини, визначають можливості, завдання, мету й засоби освіти.

У реальному житті нашого суспільства наступив той період, коли необхідно усвідомити, якщо не буде вирішена проблема розвитку і становлення моральної особистості, то ні про які перетворення в теперішньому і майбутньому житті не може бути й мови. Нині відбувається переоцінка цінностей. Моральні цінності повинні стати органічною і невід'ємною частиною життя кожного громадянина, орієнтиром самодостатньої, гуманно вихованої особистості. Сказане актуалізує проблему морального виховання, яка не є новою в педагогічній теорії та практиці.

Аналіз наукових досліджень з проблеми. Питання морального виховання наявні у працях педагогів-класиків А.С. Макаренка, С.Ф. Русової, К.Д. Успенського. Формування моральної свідомості та самосвідомості, моральних відносин молодших школярів, особливості моральної поведінки і саморегуляції молодших школярів – такі аспекти мають місце у працях сучасних дослідників (С.Ю. Бакуліна, С.А. Литвиненко, О.П. Штихалюк, Р.В. Павелків, В.І. Плахтій, О.С. Безверхий, О.В. Осика, І.Д. Бех та ін.). Однак реалії сьогодення і практика виховання зумовлюють актуалізації та переосмислення проблем морального виховання взагалі, молодших школярів зокрема.

Виклад основного матеріалу. Створена у свій час гуманістична навчально-виховна система В.О. Сухомлинського, ґрунтовна й оригінальна, є невичерпною методичною скарбницею для сучасних освітян, нестандартні положення вченого-гуманіста заслуговують на творчу реалізацію.

Мета нашої статті: на основі аналізу теоретичних джерел та педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського виявити провідні механізми впливу та формування моральних цінностей молодших школярів.

Завдання публікації:

- узагальнити пріоритети В.О. Сухомлинського щодо моральних цінностей молодших школярів;
- висвітлити обґрунтовані вченим особливості морального виховання в початкових класах;
- розкрити механізми впливу на формування моральних цінностей у молодших школярів (за В.О. Сухомлинським).

Крізь усю теорію і практику вченого-гуманіста виразно проступає його шанобливе ставлення до найвищої цінності – людини. Відомо, що в останніх працях учений розмірковує над проблемами: “хто така людина?, яке її призначення?”, намагаючись знайти відповідь у педагогічній науці. Смісл життя людини він бачить у творенні добра для інших, у боротьбі зі злом, у милосерді, повазі до жінки – матері, до старших, у бережливому ставленні до природи, утворенні гармонії в людських стосунках, у підтримці скривджених, знедолених, у небайдушості, любові до людей та довкілля.

Мистецтво виховання моральних цінностей В.О. Сухомлинський вбачав у мистецтві говорити, звертатися до людського серця: “Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями” [1, 321].

На глибоке переконання педагога вчитель виявляє себе, свою культуру, свою моральність у

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ

слові. В.О. Сухомлинський зауважував: “Велике лихо в тому, що вихователь не вмів вибирати зі скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до єдиного не схожого на інші, людського серця. Випадкові слова відскакують від свідомості вихованців, як горох від стіни. Учень не чує слів вихователя, його душа лишається глухою до слова” [1, 507].

Сприятливі умови для створення гармонії знань і моральних відносин вбачав педагог у поєднанні праці викладача мови й вихователя (класного керівника). Тому він радив працювати над здатністю до чутливості слова. Цей шлях схематично вибудовується так:

культура слова

емоційна культура

Культура моральних відчуттів і моральних відносин

Василь Олександрович радив працювати над розвитком емоційно-естетичної культури, чутливості до слова. Його подорожі до джерел думки й слова мали глибокий смисл ціннісну спрямованість – оживити душу підлітка. Складання віршів, оповідань – мініатюр, творів, подорожі до джерел рідного слова у Павлівській школі передбачали пробудити вогники гордості за справжню людину, донести до школярів істинний смисл високих слів: честь, подвиг, мужність, героїзм, порядність, гідність. В.О. Сухомлинський вірив, що закохана в красу слова людина стає чутливою і вимогливою до естетичного і морального буття навколо себе. “Чим тонша чутливість до слова, до багатства його відтінків, тим глибша сприйнятливості юного серця до моральних повчань, до найтонших засобів впливу на духовний світ підлітка – слова вихователя і краси всього людського” [1, 510].

Майстерність, мистецтво виховання словом виявляється в тому, що вихователь створює для учнів атмосферу, насичену душевністю, атмосферу шукань, відкриттів не тільки наукових, суто пізнавальних, а й морально-естетичних. І ця атмосфера в школі, – на думку В.О. Сухомлинського, – початок морального розвитку. “Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутись до найніжнішої рисочки людського характеру. Словом можна створити красу душі, а можна і спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса. Водночас педагог – гуманіст акцентував: У вихованні красою слова – одно з джерел непримиренності й нетерпимості до зла” [1, 545].

Вплив слова вихователя на школярів з метою виховання у них моральних цінностей значною мірою залежить від емоційної культури самого вихователя: це частина культури педагога як особистості.

Справжній майстер – вихователь дає моральну оцінку вчинкам і поведінці учнів не спеціально дібраним гострим “крутим” слівцем; а передусім емоційним відтінком звичайних слів. Василь Олександрович наводить приклад із фразою: “Як не добре ти зробив”. Він зазначає, що ці слова сказані одним учителем, пробуджують у вихованця прикрість, а сказані іншим – не пробуджують ніяких почуттів, сприймаються байдуже. Перший учитель відзначається емоційною культурою, людяністю, чуйністю душі. У другому слово знелюджене, порожнечу внутрішнього ества він намагається заповнити криком. На думку вченого, такі педагоги гідні глибокого жалю, оскільки їхній виховний вплив на учнів дорівнює нулю. Педагогічну некультурність вчителя В.О. Сухомлинський вбачає у словесних до вихованців у формі заборон, докорів. Вихователь-майстер, стверджує вчений, володіє розмаїттям словесного впливу, наявні роз’яснення моральної істини, поняття норми, цінності, де виявляється такт, гуманне ставлення до дитини. Досягти позитивного ефекту може тільки той вихователь, який знає, відчуває ставлення своїх вихованців до доброго й поганого в самих собі, їхню здатність критично ставитися до власних недоліків. Такий педагог при роз’ясненні морального поняття завжди звертається безпосередньо до внутрішнього світу вихованця, прагне досягти того, щоб його вихованець аналізував свій вчинок, рису своєї поведінки, побачив себе очима інших людей.

Важливим інструментом виховання словом називає вчений виявлення довір’я і недовір’я. Недовір’я може мати потрібний педагогічний вплив лише за умови суворого індивідуального його застосування. Недопустимо виявляти недовір’я кільком учням, а тим більше всьому колективу.

Василь Олександрович виділив кілька відтінків недовір’я:

а) щодо учня, який робить погані вчинки помилково з необережності, через безтурботність і легковажність можна застосувати попереджувальне недовір’я;

б) щодо учнів, які грубо порушують дисципліну, почувачи свою безкарність, добре розуміючи при цьому й суть своїх учинків і те, що їхня поведінка заважає нормально працювати і вчителю, і класу, застосовується засудження недовір’я, яке поєднується з посиленням примусом.

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ

Стосовно довір'я, то воно, на думку педагога – гуманіста, у виявленні поваги до людської гідності вихованця. Учитель водночас визнає моральні якості вихованця і своїм довір'ям заявляє про це визнання, начебто відкриває перед школярем перспективу загального морального розвитку, вірить, що на основі наявного морального багатства завжди буде нове.

Мистецтво виявлення довір'я потребує від вихователя вміння оцінити добре начало в дитині. Ознакою педагогічного невігластва, В.О. Сухомлинського, є те, що окремі вихователі, виявляючи довір'я нагадують вихованцеві, що за ним ведеться багато грішків. Такі слова наставника – наче сіль на рану дитячого серця: дитина відчує – педагог вдався до довір'я лише для посилення контролю. Часто дитина відкидає таку спробу.

При взаєморозумінні й взаємоповазі між вихователем і вихованцями діти самі можуть виявляти довір'я чи недовір'я вихователю. У практиці вченого ми бачимо це на прикладі з "фіолетовою хризантемою" – квіткою, що символізувала образу й означала: "Вчителю, ви образили нас". Якщо ця квітка стояла на столі у вчителя, не свідчило, що учні виражають йому недовір'я. Педагог задумувався: чим же він образив дітей? Намагався знайти помилки у своїй роботі. Діти знали, що завдають прикроців, болю вчителю, але ж він сам учив, що треба бути правдивими, не можна приховувати своїх почуттів.

Сухомлинський наголошував, якщо учень виправдав довір'я вихователя, то це ні в якому разі не має бути предметом похвали, заохочення, підвищеної уваги вихователя чи учнівського колективу.

Василь Олександрович підкреслював, що великого такту та обережності потребує вибір справи, в якій виявлятиметься довір'я до вихованця. Ця справа повинна бути самоперевіркою, випробуванням совісті, розкриттям вольових сил учня.

Слово педагога з високою педагогічною культурою утверджує атмосферу довір'я, щирості, спільності узагальнює вчений слововиявленням, що відображає його духовні уподобання і потреби, – це найперше і найголовніше.

Майстерність виховання моральних цінностей у молодших школярів, як показав досвід

практичної роботи В.О. Сухомлинського, полягає в тому, "щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгуки власних думок, переживань – усього, що народилося у процесі активної діяльності. Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові.

Учителя В.О. Сухомлинський називав майстром-скульптором, особливим, не схожим на інших. Завдання вихователя вчений вбачав у тому, щоб "бачити весь оркестр майстрів-скульпторів, чутливо сприймати гру кожного музиканта, відчувати фальш" [2, 149]. Вихователь повинен бути чутливим, мудрим, досвідченим, обережним директором гармонії творення людини [2, 149]. "Мудрість і майстерність директора процесу виховання, за В.О. Сухомлинським, полягає в тому, щоб не залишилось непоміченим жодне доторкання до вашого творіння" [2, 150].

В.О. Сухомлинський як теоретично, так і в практиці роботи в Павлівській середній школі уже з молодших класів доводив необхідність та можливість утвердження у молодших школярів за допомогою слова вчителя, власного прикладу моральних цінностей, які виробилися тисячолітньою історією народу.

Висновки. Ми торкнулися лише окремих аспектів впливу на формування моральних цінностей школярів за В.О. Сухомлинським. А саме: слово педагога, його власний переклад, багатство духовного життя, мудрість і майстерність впливу на вихованців.

У системі педагога-гуманіста все взаємопов'язане, відтак і чинники впливу на моральне становлення особистості школяра: художня література, музика, образотворче мистецтво, праця, сім'я, школа, колектив. Дослідження їх впливу і є перспективою подальших наукових пошуків.

1. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям/ Вибрані твори в 5-и т. Т.3.К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.*

2. Сухомлинський В.О. *Сто порад учителям/ В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1998. – 310 с.*

3. Сухомлинський В.О. *Народження громадянина/ В.О. Сухомлинський. Вибр. твори в 5-и т. Т.3.К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.*

Стаття надійшла до редакції 21.06.2012

